

The passivity of the audience in the theory of the culture industry and the confrontation of the Birmingham school with it

Foad Zafar Abdollahzadeh

PhD of Social Communication Sciences - foadzafar@yahoo.com

Article Info

ABSTRACT

Article type:

Research Article

Article history:

Received:

28 June 2024

Received in revised form:

5 April 2024

Accepted:

10 April 2024

Published online:

25 April 2024

Keywords:

culture industry
encoding/decoding
Frankfurt school
sub-culture

The Frankfurt School and specifically, its pioneers such as Max Horkheimer and Theodor Adorno, while theoretical commitment to Marxists, but due to the studies they had on the views of Max Weber, Sigmund Freud and Hegel, they paid more attention to superstructure institutions such as culture than the classical Marxists. they did. Hence, they recognized that what caused the failure of Marx's predictions in the occurrence of political and social revolutions in powerful capitalist countries such as England, Germany, and France was the capitalist's resort to tricks such as the use of cultural industries to divert The working class was about realizing self-awareness in them and carrying out the revolution. Through mass communication media, these societies publish a kind of low-level and degrading culture that lowers the audience's taste, as a result of which their high-level thinking and activism turn into low-level and worthless behaviors. For example, according to Adorno, in classical music, it is innovation, the listener's mind is deepened, but in pop music, it is just repetition. According to the main members of the Frankfurt School, especially Adorno and Horkheimer, the audience of the mass communication media is passive, impressionable and lacks the ability to resist the domination of the government and the dominant class. Another characteristic of the Frankfurt school is their criticism of positivists. They believe that the methods of experimental sciences do not have the ability to analyze and deepen social phenomena, although this was not absolute among the members of the Frankfurt School, and in some cases they used positivist methods. In a book called *Dialectic of Enlightenment*, Adorno and Horkheimer talk in detail about the culture industry and pop music and the ways in which this music can distract minds from addressing important issues such as deep political and social issues. But while they clearly define the nature and nature of domination in capitalist systems, they only pay attention to the sender and the intentions of the sender of the message and consider the receiver of the message to be completely passive and effective. But the Birmingham School of Cultural Studies, while being critical of contemporary societies and the dominance of capitalism, offers a more subtle analysis of the relationship between the media and the audience and the audience with the media. Birmingham School of Cultural Studies is multidisciplinary in nature and is influenced by sciences such as sociology, communication, psychology, language and literature, etc. On the one hand, this school is strongly influenced by the thoughts of Antoni Gramsci, the Italian neo-Marxist philosopher. In the theory of hegemony, Gramsci believes that the state and the capitalist system, not only through direct domination such as the use of force through coercive forces, but through the production and reproduction of a type of culture that creates citizenship in citizens and especially the inner working class. does, continues to survive. This culture is internalized by the civil society institutions such as family, school, church and mass communication media in the people of the society and especially the working class and it keeps them away

from the revolution. But the thinkers of the Birmingham School of Cultural Studies, while accepting this Gramsci theory, also believe in the resistance of the society. Stuart Hall, who is one of the pioneers of this school in the theory of encryption and decryption, believes that while the media serve the domination system and have hegemonic goals, what they intend is not always influenced by the audience. Audiences are not necessarily passive and depending on their individual, psychological, cultural and social environment, they may decode media messages in a different way. For example, the Islamic Republic of Iran Radio and Television may talk about the legitimacy of Russia's attack on Ukraine in its news messages, but some audiences may not decipher the message as intended by the media, considering their previous cultural and political backgrounds. Do not give the right to Russia. Another researcher of the Birmingham school is Dick Hebdaj. Hebdaj refers to subcultural resistance. In the research he conducted on working class youth in England, he found out that these youth use the messages of mass media such as pop and rock music in the direction of their desires and to protest against the ruling system. they give. They intelligently and purposefully mix popular culture products with their dissenting thoughts and use them as a tool to express their protest against the government and the capitalist system. Based on this theoretical approach of Hebdaj, young people in Iran who use special clothes to cover themselves, listen to special music and use special dialects in order to resist the ruling system, these behaviors They do. Finally, it should be said that although the theoretical approach of the Frankfurt school, and specifically, Adorno and Horkheimer, is accurate and meticulous in identifying the nature of the capitalist system and the methods of exercising its domination, but it seems that this school is a place for the resistance of the audience in Compared to mass communication media, it has not left and assumed the audience to be too passive. On the other hand, the Birmingham school, while accepting the existence of domination in contemporary societies, also acknowledges the existence of a subtle form of resistance by the audience.

Cite this article: Zafarabdollahzadeh Foad (2024). The passivity of the audience in the theory of the culture industry and the confrontation of the Birmingham school with it. News science
<http://doi.org/10.22034/lrsi.2024.437348.1167>

© The Author(s).

DOI: <http://doi.org/10.22034/lrsi.2024.437348.1167>

انفعال مخاطب در نظریه ی صنعت فرهنگ و تقابل مکتب بیرمنگام با آن

فواد ظفر عبدالله زاده

دکترای تخصصی علوم ارتباطات اجتماعی: foadzafar@yahoo.com

چکیده	اطلاعات مقاله
<p>مکتب فرانکفورت و در راس آن تئودور آدورنو و ماکس هورکهایمر، در تبیین های نظری خود، بر این اصل تاکید دارند که عدم تحقق پیش بینی های کارل مارکس در مورد وقوع انقلاب های سیاسی و اجتماعی در کشورهای برجسته ی سرمایه داری به دلیل حاکمیت عقلانیت ابزاری و انحراف طبقه ی کارگر از منافع خود به واسطه ی صنایع فرهنگی است. مخاطب رسانه های ارتباط جمعی از نظر عمده ی اعضای مکتب فرانکفورت در برابر پیام های سلطه آمیز، بی دفاع و منفعل هستند و از این رهگذر آنان در فرهنگ توده ای ادغام می شوند اما در مقابل، مکتب مطالعات فرهنگی بیرمنگام، بر امکان وجود صوری از مقاومت، توسط جامعه باور دارد. دیک هبداچ و استوارت هال، دو تن از پژوهشگران برجسته ی این مکتب هستند. هبداچ بر امکان مقاومت خرده فرهنگی در برابر طبقات مرفه از سوی طبقه ی کارگر تاکید می کند و مخاطب رسانه ها را برخلاف آدورنو، منفعل نمی داند. استوارت هال نیز در عین پذیرش وجود سلطه، به صوری از مقاومت در جامعه اعتقاد دارد. از نظر او پیام های رسانه ها لزوما، به همان گونه که فرستنده ی پیام رمز گذاری می کند، رمز گشایی نمی شود.</p>	<p>نوع مقاله: مقاله پژوهشی</p> <p>تاریخ دریافت: 1402/11/3</p> <p>تاریخ بازنگری: 1402/12/23</p> <p>تاریخ پذیرش: 1403/01/20</p> <p>تاریخ انتشار: 1403/02/25</p> <p>کلیدواژه ها: خرده فرهنگ، رمز گذاری / رمز گشایی، صنعت فرهنگ، مکتب فرانکفورت</p>

استناد: ظفر عبدالله زاده، فواد (1403). انفعال مخاطب در نظریه ی صنعت فرهنگ و تقابل مکتب بیرمنگام با آن. علوم خبری، 12 (4)، 1-20.

DOI: http://doi.org/10.22034/Irsi.2024.437348.1167

ماکس هورهرکهایمر^۱ و تئودور آدورنو^۲ در مبحث صنعت فرهنگ^۳ و تاثیرپذیری مخاطب در برابر رسانه‌های ارتباط جمعی، قدرت و امکانی را برای مقاومت مخاطب، در نظر نمی‌گرفتند، اما مکتب مطالعات فرهنگی بیرمنگام و به طور مشخص، دیگ هبداچ و استوارت هال، انفعال صرف مخاطب را که در آراء اکثر متفکران مکتب فرانکفورت، به گونه‌ای مطرح شده است را مورد نقد قرار می‌دهند.

برای طرح مدخلی به بحث، بهتر است که ابتدا کلیتی از ماهیت وجودی و تفکرات مکتب انتقادی فرانکفورت مطرح شود. در بحث مارکسیسم، میراث فکری مکتب فرانکفورت از جایگاه بسیار با اهمیتی برخوردار است. اگر چه مارکسیسم مکتب فرانکفورت، با مارکسیسم کلاسیک دارای تفاوت‌های ماهوی است. «در چارچوب مارکسیسم، یکی از گرایش‌های متفاوت با مارکسیسم متکی بر برداشتهای جزئی میان روبنا و زیربنا، مارکسیسم فلسفی است. بر اساس این طرز تلقی از مارکسیسم، توجه به محورهایی مانند وضعیت موجیت (دترمینیستی) با تاکید بر عاملیت اقتصاد (اکنومستی)، از عوامل کاهش مارکسیسم به شمار می‌آید. مارکسیسم فلسفی در تلاش برای ارائه‌ی تفسیری مناسب تر از مارکسیسم است که ویژگی‌های جزئی یاد شده را نداشته باشد و به آنچه عوامل روبنایی از جمله فرهنگ و سوژگی (ذهنی) انسانی خوانده می‌شود، اهمیت بسیاری بدهد.» (قادری، 1387: 100)

دستگاه تئوریک مارکس بر نقش تعیین‌کنندگی زیربنای اقتصادی بر روبنا که متشکل از فرهنگ، خانواده، مذهب و سیاست است، تاکید دارد و از این حیث نهاد های روبنایی را معلول صرف زیربنای اقتصادی می‌داند. این ایده اگر چه توسط مارکسیست‌هایی که عمدتاً نئومارکسیسم اروپایی نام می‌گیرند به طور کامل رد نمی‌شود اما جبرگرایی صرف در حوزه‌ی تاثیر زیربنا بر روبنا و معلولیت و کم اهمیت بودن نهادهای روبنایی مورد نقد آنها قرار می‌گیرد. متفکران مکتب فرانکفورت بر نهادهای روبنایی مانند فرهنگ نیز تاکید دارند و نقش آنها را در جوامع سرمایه‌داری بسیار با اهمیت می‌دانند. «به عبارت ساده‌تر، فاصله‌ی مکتب فرانکفورت با مارکسیسم اورتدکس را می‌توان بر اساس تلاش‌های آن‌ها در دور شدن از تاکید بر اقتصاد به عنوان روش اصلی توضیح‌چگونگی و چرایی عملکرد جوامع و نیز ارائه‌ی توضیح و اصلاح نظریه‌ی نهادهای فرهنگی مرتبط با ظهور و بلوغ جوامع سرمایه‌داری سنجید. در واقع همین مفهوم «صنعت فرهنگ» وابستگی دائمی به مارکسیسم (صنعت به عنوان تنها قدرت اساسی و مثبت سرمایه‌داری) و ماهیت مبتکرانه و اصیل کمک‌های این مکتب را نشان می‌دهد. (فرهنگ به عنوان عامل اصلی)» (استریناتی، 1388: 86-78)

آدورنو به طور مشخص درباره‌ی مباحث فرهنگی و مکانیزم‌هایی که جوامع سرمایه‌داری از طریق فرهنگ و رسانه‌های ارتباط جمعی، افراد جامعه را به انحراف می‌کشاند مطالعات زیادی انجام داده است که آنها را همراه با ماکس هورهرکهایمر در کتابی تحت عنوان «دیالکتیک روشنگری» توضیح می‌دهد. در واقع «صنعت فرهنگ» از مفاهیم کلیدی برای شناخت تفکرات آدورنو است. در این مقاله، ضمن تشریح اندیشه‌های مکتب فرانکفورت و به طور مشخص، تئودور

1- Max Horkheimer
2- Theodore Adorno
3- Culture industry

آدورنو، به بیان دیدگاه‌های نظری دیک هبداچ و استوارت هال در رابطه با عنصر مقاومت در جامعه، پرداخته خواهد شد.

دستگاه نظری تئودور آدورنو و مکتب فرانکفورت

از آنجایی که آدورنو از اعضای برجسته‌ی مکتب فرانکفورت است، در بیان مبانی فکری (در برخی از موارد) این مکتب به طور کلی مورد بحث و طرح قرار می‌گیرد اما این به معنای اینهمانی تفکرات آدورنو با تمامی اعضای مکتب فرانکفورت نیست.

آدورنو و به طور کلی مکتب فرانکفورت، مارکسیسم را از قالب ارتدکس، خارج کردند که یکی از مهمترین شاخصه‌های آن، توجه بیشتر بر نهاد‌های روبنایی مانند فرهنگ و نقد جبرگرایی صرف اقتصادی است. از دیگر شاخصه‌های تفکر آدورنو، تلفیق مارکسیسم با اندیشه‌های ماکس وبر، زیگموند فروید و هگل است. «مکتب فرانکفورت که سابقه‌ی تاسیس آن به سال 1923 و شکل‌گیری موسسه‌ی تحقیقات اجتماعی وابسته به دانشگاه فرانکفورت آلمان باز می‌گردد، با بازخوانی و ترکیب آرای هگل، ماکس وبر و فروید، ضمن اتخاذ رهیافتی انتقادی به فرهنگ و جامعه جدید، روشنگری را فریب توده‌ای و روند تکامل اجتماع و تاریخ را سیطره‌ی کامل عقل ابزاری بر طبیعت، جامعه و تاریخ می‌داند.» (مهدی زاده، 1392: 202)

از جمله پدیده‌هایی که در جامعه‌ی مدرن، مورد نقد آدورنو قرار گرفته است، عقلانیت ابزاری است. این مفهوم که به ویژه در آثار ماکس وبر مورد بحث قرار گرفته دلالت بر وضعیتی دارد، که انسان مدرن با محاسبه‌گری و تفکر سودجویانه بدون توجه به ارزش‌های عمده‌ی انسانی در پی کسب اهداف خویش بر می‌آید. «منطق ابزاری، شیوه‌ای استدلالی برای یافتن بهترین شیوه‌ی دست یافتن به چیزی یا رسیدن به هدفی است. در این منطق به جای توجه به موضوع ارزش، سودمندی یا اصول اخلاقی، به چگونگی انجام کار، رسیدن به هدف و دست یافتن به منظوری خاص توجه می‌شود. از این رو فرد به این که چرا باید کاری را انجام دهیم، چرا می‌خواهیم به هدفی برسیم، (چرا این هدف با ارزش است یا باید باشد)، چرا دست یافتن به منظوری خاص با اهمیت است، توجهی ندارد. منطق ابزاری به محاسبه، اولویت می‌دهد و در پی آن است که از طریق مناسب‌ترین شیوه‌ی محاسبه، بهترین «وسیله» را برای هدفی مشخص بدست آورد و به بازدهی برسد (این هدف مشخص در اکثر مواقع در محیطی کاپیتالیستی یا بروکراتیک که هدف آن آمرانه و غیرقابل بحث تلقی می‌شود، تعیین می‌گردد). در جوامع مدرن، گرایش وجود دارد که انرژی نامتناسب و بیش از حدی برای این شکل از منطق صرف می‌شود.» (استونز، 1381: 312)

آدورنو معتقد بود در جوامع مدرن، سلطه‌ی عقلانیت ابزاری^۱، انسان را از ماهیت انسانی خود دور می‌سازد و از او موجودی محاسبه‌گر و خشک مانند ماشین می‌سازد که در جهت تامین حداکثری منافع صاحبان قدرت عمل می‌کند. آدورنو و اغلب اعضای مکتب فرانکفورت بر بردگی انسان مدرن تاکید دارند. آزادی‌های انسان مدرن در جوامع سرمایه‌داری از طریق مکانیزم‌های مشخص و برنامه‌ریزی شده از سوی طبقه‌ی مسلط گرفته می‌شود. «نظریه‌ی انتقادی

می تواند نشان دهد که چگونه جامعه ی موجود، غیر عقلانی و سرکوب گر است، زیرا خصوصیات اساسی زندگی بشر را از او می گیرد. یا نابود می کند. : خصوصیات از قبیل توانایی تغییر دادن محیط و دست زدن به انتخاب های عقلانی و دسته-جمعی در باره ی زندگی» (کرایب، 1378 به نقل از مهدی زاده، 1392: 203)

از نظر آدورنو، سوژه ی عقلانی متفکر و شکاک مورد نظر و تاکید دکارت در جامعه ی سرمایه داری مدرن، در حد شعاری بیش نیست. و روشنگری نتوانسته است به آرمان های خود برسد. آدورنو، با تاکید بر سلطه ی عقلانیت ابزاری بر انسان معاصر، آزادی، تفکر آزاد و خلاق و رسیدن به دگرگونی های اجتماعی و سیاسی ای که حاصل تصمیم و اقدام مشترک شهروندان به ویژه طبقه ی کارگر باشد را منتفی می داند. « اسطوره به روشنگری، بدل می شود و طبیعت، به عینیت صرف، آدمیان بهای افزایش قدرت خویش را با بیگانه شدن از چیزی می پردازند که این قدرت را بر آن اعمال می کنند. روشنگری با اشیاء همان نسبتی را دارد که دیکتاتور با انسان ها، او انسان ها را فقط تا آن حد می شناسد که بتواند آنان را آلت دست قرار دهد.» (آدورنو و هورکهایمر، 1384: 39)

شاید بتوان به این استنباط رسید که شناخت علت درد، خود، بخشی از درمان است به این معنا که تبیینی که آدورنو و اصحاب مکتب فرانکفورت درباره ی جوامع سرمایه داری ارائه داده اند خود می تواند سبب خودآگاهی و ایجاد سوژه ی مستقل و در عین حال رهایی بخش شود. (تاکید از مولف است)

از دیگر شاخصه ها یا مولفه های تفکر آدورنو، نقد او به پوزیتیویسم^۱ است. آدورنو و بیشتر دانشمندان مکتب انتقادی فرانکفورت، دانش آموخته ی فلسفه بودند و همچنین از رهگذر انتقاد از عقلانیت ابزاری، با تسلط پوزیتیویسم در علوم اجتماعی، مخالف بودند، آن ها معتقد بودند که عمق پدیده های اجتماعی را با منطق اعداد و ارقام و روش های علوم تجربی که وارد علوم اجتماعی شده است نمی توان تبیین کرد. مکتب فرانکفورت، به قلمروهایی می پردازد که علم به آن ها توجه نمی کند. فرایند ایجاد و شکل گیری مسائل اجتماعی، شرایط واقعی به کارگیری علم و اهدافی که علم را به خاطر آن در خدمت می گیرند، از جمله حیطه های مورد مطالعه ی این مکتب است. (هورکهایمر، 1976: 222)

« مکتب فرانکفورت در جهت اندیشه های وبر، بخش قابل توجهی از نقادی های خود را از جامعه ی مدرن صنعتی به عقلانیت ابزاری، معطوف کرده بود و محور این انتقادها را هم پوزیتیویسم و روشهای پوزیتیویستی یا اثباتی قرار داد.» (قادری، 1387: 109) از نظر آدورنو، پوزیتیویسم در راستای پیش برد عقلانیت ابزاری و تسلط هرچه بیشتر بر انسان ها در جوامع سرمایه داری مورد استفاده قرار داده می شد. آدورنو هنگامی که در آمریکا با پل لازارسفلد، در باره ی مسائل اجتماعی، پژوهش می کرد با او بر سر همین موضوع، اختلاف پیدا می کند. « برای مثال آدورنو همیشه در مورد کارش با لازارسفلد دچار نوعی احساس بدبینانه بود. او هنگامی که شرایط مربوط به پروژه رادیویی «پرینستون» چنین القا می نمود که محدوده ی تحلیل ها را باید سیستم رادیویی بازرگانی آمریکا تعریف کند، چنین نتیجه گرفت: « که بدین وسیله می-خواستند تلویحا بفهمانند که خود سیستم نتایج فرهنگی و جامعه شناسانه ی آن و پیش فرض اقتصادی و اجتماعی اش را نباید مورد تحلیل قرار می داد.» (هارت، 1392: 214)

آدورنو بر سر مطالعه و سنجش فرهنگ با لازارسفلد نیز اختلاف داشت. لازارسفلد عمدتاً از روش های پیمایش کمی استفاده می کرد که کاملاً پوزیتیویستی بود و آدورنو چندان با چنین پژوهش هایی در علوم انسانی، موافق نبود، همان طور که لازارسفلد با رویکرد آدورنو. لازارسفلد به این نتیجه رسیده بود که اگر نظریه انتقادی در جریان کلی پژوهش ارتباطی وارد شود، بیش تر می تواند مشکل ساز شود. (هارت 1392: 214)

البته آدورنو و همکاران او به طور کامل با مطالعات تجربی مخالفت نمی کردند بلکه با سلطه ی پوزیتیویسم بر علوم اجتماعی و همچنین استفاده از آن در جهت پیشبرد عقلانیت ابزاری مخالف بودند. «اما این ساده انگارانه است که ما به آن ها به عنوان یک مکتب ضد تجربی یا غیرتجربی بنگریم. آن ها به بخش هایی از جامعه توجه می کردند که یا در حال نقد و بررسی بود یا تاریخ مربوط به اهداف مطالعات خویش را به سختی ترسیم می نمودند. آن ها در اوایل دهه ی 1930، به بررسی مسائلی درباره ی خانواده های طبقه ی کارگر جامعه و رفتارهای استبدادی دولت های آلمان، اتریش و سوئیس پرداختند. در پاره ای از موارد نوع کیفی مقیاس های نگرش مانند کتاب ((شخصیت قدرت طلب)) آدورنو و دیگران را بررسی کردند.» (راجرز، 1387: 280)

آدورنو و برخی از همکاران او در مکتب فرانکفورت از رویکرد روانکاوی فرویدی نیز در تحلیل مسائل اجتماعی، استفاده می کردند. اگر چه آدورنو در ابتدا مخالفت هایی با دخیل کردن روانکاوی در تحلیل های انتقادی داشت، اما پس از مدتی خود نیز به این رویه پیوست. در واقع، ترکیب نظریه ی روانکاوی و نظریه ی مارکسیستی از ویژگی های منحصر به فرد مکتب فرانکفورت است. قدرت گرفتن حزب نازی در آلمان، فجایع جنگ جهانی دوم از جمله دلایلی بود که برخی از دانشمندان مکتب فرانکفورت را به سوی روانکاوی یا به گونه ای از مطالعات ترکیبی، میان مارکسیسم و روانکاوی کشاند.

قبل از آدورنو، اریک فروم در این زمینه اقدامات در خور اهمیتی انجام داده بود. « پژوهشگران مکتب فرانکفورت با سرخوردگی از تحلیل های مارکسیست ارتدکس به تدریج به نظریه های فرویدی رو آوردند و سعی کردند تا تغییرات اجتماعی را در سطح کلان و روانشناسی اجتماعی افراد را که توسط فروید توصیف می شد در سطح خرد مورد بررسی قرار دهند. اریک فروم، یکی از همین مارکسیست های متعهد بود، لیک احساس می کرد که چارچوب کاری افکار مارکس ناقص است، او معتقد بود که دیدگاه و بینش فروید به توصیف بیشتری احتیاج دارد. فروید تمام ساختارهای اجتماعی را پذیرفته بود. زمانی که مارکس عوامل اقتصادی را تبیین می کرد، تمام عوامل و اجزای روانشناسی و یا ساختارهای اجتماعی را فراموش می کرد.» (فروم) معتقد بود که جامعه پذیری و سوسیالیستی کردن بزرگسالان نیز از ابزار مهم تغییرات اجتماعی به شمار می رود» (راجرز، 1387: 285)

تشخیص فروم بر این بود که اهمیت زیاد مارکس بر زیربنای اقتصادی او را از توجه به تاثیرات سایر مولفه ها از جمله، مولفه های روانشناسی و ساختارهای اجتماعی، غافل کرده است. البته فروم بر جنبه های مهمی از نظریه ی فروید، انتقاد داشت از جمله «عقده ی ادیپ». او اعتقاد داشت که عقده ی ادیپ فقط در جوامع مردسالار محقق می شود. پس از فروم، آدورنو نیز به تلفیق و ترکیب رویکردهای روانکاوی با مارکسیسم می پردازد و در زمینه ی اقتدار و خانواده، مطالعاتی را انجام می دهد. «اگر چه در طول دهه ی 1940 تاکید زیادی بر روی نظریه ی فروید، توسط پژوهشگران مکتب

فرانکفورت صورت گرفت لیک تحقیقات آن‌ها در مورد مبحث اقتدار و خانواده، ادامه یافت و سرانجام موجب شد تا کتاب مهم آدورنو و همکاران، تحت عنوان «شخصیت قدرت طلب» (1950) به چاپ رسد. (راجرز، 1387: 285)

مفهوم صنعت فرهنگ در آراء آدورنو و هورکهایمر

کارل مارکس، پیش‌بینی کرده بود که در کشورهایی که در آن‌ها سرمایه‌داری به اوج می‌رسد، انقلاب سوسیالیستی، محقق می‌شود. به طور مشخص، منظور مارکس، سه کشور اروپای شمال غربی، یعنی انگلستان، فرانسه و آلمان بود که در قرن نوزدهم میلادی، سردمداران نظام سرمایه‌داری بودند. اما برخلاف پیش‌بینی مارکس در این کشورها انقلابی رخ نداد و این روسیه بود که در اوایل قرن بیستم، علیرغم برجسته نبودن شاخص‌های سرمایه‌داری در آن کشور، شاهد وقوع انقلاب سوسیالیستی بود. این امر، متفکران مکتب فرانکفورت را به تامل واداشت. در این بین، متفکرانی چون ماکس هورکهایمر و تئودور آدورنو متوجه نوعی از مکانیسم‌های پنهان و غیر مستقیمی شدند که نظام سرمایه‌داری به موجب اعمال آن‌ها، از وقوع انقلاب، جلوگیری کرده‌است.

«اعضای این مکتب، متوجه عدم تحقق پیش‌بینی مارکس درباره‌ی دگرگونی‌های اجتماعی و سیاسی شدند. لذا سعی تئوریک خود را بیش‌تر متوجه ساختارهای روبنایی به ویژه رسانه‌های همگانی کردند که از نظر آن‌ها نقش مهمی در انحراف فرایند تغییرات اقتصادی از مسیر تاریخی آن بازی کردند. از نظر آن‌ها مسیر حرکت تاریخ از خط اصلی خویش منحرف شد، زیرا ایدئولوژی‌های طبقه مسلط موفق شد شرایط اقتصادی را از طریق بعضی دگرگونی‌ها و به ویژه جذب طبقه‌ی کارگر تغییر دهد.» (مهرداد، 1380: 71)

در این راستا، طبقه‌ی مسلط به ویژه از طریق رسانه‌های ارتباط جمعی، نوعی فرهنگ را در جوامع سرمایه‌داری ترویج داده است، که فرهنگ توده نام می‌گیرد. از دیگر عرصه‌های سلطه‌گری در نظریه‌ی انتقادی، فرهنگ توده‌ای مدرن و نحوه‌ای که این فرهنگ، مردم را در نظام اجتماعی ادغام می‌کند است. فرهنگ توده‌ای باعث یکپارچگی موفقیت‌آمیز افراد در جامعه و شکل‌گیری آگاهی یکدست و اثباتی می‌شود. (مهدی زاده، 1392: 203) به موجب فرهنگ توده، نوعی یکدستی در میان مردم ایجاد می‌شود، تنوع از بین می‌رود و آگاهی کاذب در مردم، شکل می‌گیرد، یعنی مردم به جای آن‌که به خودآگاهی برای ایجاد تغییر و تحول برسند، تحت سیطره‌ی مجموعه‌ای از ارزش‌ها و هنجارهایی که توسط طبقه‌ی مسلط ساخته شده و به آن‌ها تزریق می‌شود که در نهایت منافع حداکثری طبقه‌ی مسلط به واسطه این نوع از فرهنگ تضمین شود زندگی می‌کنند.

«می‌توان به سادگی اذعان داشت که فرهنگ توده‌ای همان فرهنگ عامه است که با شیوه‌های صنعتی تولید انبوه، تولید و در بازار با سود به جمعیت انبوه مصرف‌کننده عرضه می‌شود. می‌توان گفت که این فرهنگی تجاری است که در یک سطح انبوه برای بازاری وسیع تولید شده است. رشد این فرهنگ به معنی آن است که فرهنگ‌هایی که پول‌ساز نیستند و نمی‌توانند برای بازار انبوه، تولید انبوه داشته باشند، نظیر هنر و فرهنگ بومی، جایی برای ادامه‌ی حیات ندارند» (استریناتی، 1388: 33)

فرهنگ توده، فرهنگی تجاری است و بدنبال فروش محصولات فرهنگی برای سود بیشتر در جهت تامین منافع و بقاء نظام سرمایه‌داری است. در این راستا فرهنگ‌های بومی و محلی، حذف می‌شوند. توده‌ی یکدست، منفعل و بی‌دفاع به وجود می‌آید. اما توجه هورکهایمر و آدورنو به فرهنگ از این باب است که فرهنگ به طور غیرمستقیم و غیرمحسوس می‌تواند

سبب اعمال سلطه شود؛ به گونه ای که مردم به ویژه طبقه ی کارگر بدون آنکه خود متوجه شوند تحت سلطه قرار بگیرند. «نظریه پردازان انتقادی به چند دلیل بر فرهنگ تاکید بیشتری می کنند: یک دلیل آن است که تاثیر فرهنگ، بسیار انفعالی تر از تاثیر کار است. چرا که کار عمدتاً هنگامی که مردم در محل کار هستند، بر آنها تاثیر می گذارد ولی تاثیر فرهنگ در تمام دقایق زندگی احساس می شود. دلیل دیگر این که تاثیر فرهنگ، نامرئی و پوشیده است. زیرا به تدریج راه خود را به درون آگاهی مردم باز می کند و نحوه ی تفکر، احساس و رفتار آنها را تغییر می دهد. دلیل سوم آن است که مردم در حین کار می دانند که تحت سلطه اند. این امر هنگامی که به آنها دستور داده می شود، هنگامی که مجبورند کارهای معینی را در خط تولید انجام دهند و هنگامی که از کار معلق یا اخراج می شوند، کاملاً آشکار است. اما در مورد فرهنگ، نظارت تا حد زیادی نامرئی است. در واقع مردم هرچه بیش تر خواهان فرهنگ توده اند، بدون آن که سلطه ای را که بر آنها اعمال می کند، دریابند» (ریترز، 1389: 196 به نقل از مهدی زاده، 1392: 204)

مفهوم صنعت فرهنگ، دلالت بر وضعیتی دارد که نظام سرمایه داری برای عدم تحقق تغییرات اجتماعی و سیاسی در جامعه به تولید و ترویج فرهنگی از طریق رسانه های ارتباط جمعی می پردازد که سلیقه ها پایین نگه داشته شود. هنرهای پست و کم ارزش، برای مردم جذاب شود، سرگرمی های تنزلی ذهن جامعه را از پرداختن به موضوعات مهم دور نگه دارند. به این ترتیب، سلطه بر مردمانی که دارای فرهنگی پست و سلیقه ی سطحی و کم ارزش هستند بسیار آسان می شود.

« در تمام شاخصه ها، محصولاتی که برای مصرف انبوه در نظر گرفته شده و عمدتاً ماهیت آن مصرف را تعیین می کنند، کم و بیش طبق برنامه ای که در نظر گرفته شده است، تولید می شوند. شاخصه های فردی از نظر ساختار به هم شبیه هستند یا دست کم با یکدیگر تطابق دارند و خود را نظامی قرار می دهند که تقریباً نقصی ندارند. این امر در اثر قابلیت های تکنیکی عصر حاضر و نیز تمرکزهای اقتصادی و اداری، امکان پذیر شده است. صنعت فرهنگ به طور عمد مصرف کننده ها را از بالا در این سیستم جذب می کند و به زیان هر دو، حیطه های هنر عالی و پست را که هزاران سال است از یکدیگر جدا بوده اند، با هم تلفیق می کند. جدیت هنر عالی به خاطر سودمندی آن از بین می رود و جدیت هنر پست با محدودیت های تمدن که بر مقاومت شورش ذاتی آن تحمیل می شود، تا زمانی که کنترل اجتماعی هنوز به نهایت حد خود نرسیده است، کاهش می یابد. به این ترتیب، اگر چه صنعت فرهنگ بر سطوح آگاه و ناخودآگاه میلیون ها نفری که هدف قرار داده است به نحوه انکارناپذیری تعمق می کند، توده ها در درجه اول قرار ندارند، بلکه فرعی هستند و از آنها به عنوان ابزاری برای محاسبه یا به عنوان قطعات یدکی برای این دستگاه استفاده می شود. مشتری، حرف آخر را نمی زند هر چه که صنعت فرهنگ از ما می خواهد اینطور فکر کنیم، بلکه فقط یک بازیچه است.» (آدورنو: 1961: 85 به نقل از استریناتی، 1388: 95)

محصولات فرهنگی در صنعت فرهنگ مانند موسیقی پاپ از نظر آدورنو، تفاوتی با هم ندارند بلکه فقط در جزئیاتی صوری با هم فرق می کنند. به عنوان مثال، آهنگ های اندی (خواننده ی فارسی زبان لس آنجلسی) با آهنگ ها و ترانه های بهنام بانی (خواننده ی فارسی زبان ساکن ایران) در ماهیت تفاوتی ندارند هر دو بر اساس استانداردهایی در جهت تنزل سلیقه ی مخاطبان ساخته شده اند. ذهن شنونده را ساده می کنند و همچنین ذهن را از تعمق و تفکر به واسطه ی شنیدن موسیقی ای معنادار محروم می کنند. این نوع موسیقی از نظر آدورنو، کارکردی جز ادغام مردم در فرهنگ توده ای ندارد.

مخاطبی منفعل و تاثیرپذیر که فاقد فردیت ایت و به راحتی می توان به او شکل داد. « در صنعت فرهنگ سازی، فرد نوعی توهم است، آن هم نه صرفا به سبب یکدست و استاندارد شدن شیوه های تولید. وجود او فقط تا وقتی تحمل می شود که شکی در مورد یکسانی کامل اش با امر کلی، وجود نداشته باشد. فردیت دروغین یا شبه فردیت بر همه جا حاکم است، از بدیهه نوازی استاندارد شده در موسیقی جاز گرفته تا آن ستاره ی استثنایی که گیسوان اش فر خورده است تا اصالت و یکتایی او را اثبات کند. امر فردی، چنان به توانایی امر کلی در شکل دهی تام به عرضی فرو کاسته می شود که خودش را می توان به منزله ی امری عرضی و تصادفی باز شناخت.» (آدورنو و هورکهایمر، 1384: 265-266)

از نگاه آدورنو، فردیتی که لیبرالیسم داعیه دار آن است در جوامع سرمایه داری به موجب سیطره ی عقلانیت ابزار و همچنین وجود و اعمال صنعت فرهنگ، توهمی بیش نیست. محصولات فرهنگی و سائل ارتباط جمعی، از سینما، رادیو و موسیقی و.... فرهنگی یکسان و سلطه پذیر ایجاد کرده اند مردمانی که فاقد تفکر و اندیشه ورزی هستند.

تضاد نظری آدورنو و هورکهایمر با دیک هبداچ و استوارت هال

دیک هبداچ و استوارت هال^۱ هر دو متعلق به مکتب مطالعات فرهنگی بیرمنگام^۲ هستند. این مکتب، دارای هویتی چند رشته ای است که ترکیبی از انسان شناسی، تاریخ، ادبیات، نقد ادبی، مارکسیسم، مطالعات ارتباطی و رسانه ای، نشانه شناسی، ساخت گرایی و نیز جامعه شناسی است که در این مورد اخیر از دو مکتب فرانکفورت و شیکاگو متأثر بوده است. (سرفراز، 1398: 172-173)

اگرچه مکتب مطالعات فرهنگی بیرمنگام، تا حدی متأثر از مکتب فرانکفورت است، اما این مکتب ماهیتی چند رشته ای دارد. علاوه بر آن، برخلاف اغلب اعضای مکتب فرانکفورت مانند آدورنو که در بحث سلطه و به طور مشخص، سلطه از طریق وسایل ارتباط جمعی، مردم یا به طور مشخص مخاطبان رسانه ها را در وضعیت انفعالی صرف تصور می کردند، در عین پذیرش وجود سلطه در جوامع سرمایه داری، به وجود صوری از مقاومت در مخاطبان رسانه ها، باور دارد.

در این جا بحث را با دیک هبداچ یکی از اعضای مکتب مطالعات بیرمنگام آغاز می کنیم. هبداچ در مطالعات خود به این نتیجه می رسد که خرده فرهنگ جوانان طبقه ی کارگر سفید پوست انگلستان پس از جنگ، از طریق توسل به سبک زندگی^۳ ویژه و خلق هویت خرده فرهنگی، صوری از مقاومت، هر چند نه به طور چندان جدی، از خود نشان داده است.

هبداچ در تعریف مفهوم فرهنگ، بر مفهوم تعارض تاکید دارد. « هبداچ به نظر تامسون (یکی از سه مهره اصلی مطالعات فرهنگی بریتانیایی) اشاره می کند که به فرهنگ، به مثابه ی مطالعه روابط بین عناصر در یک شیوه یا راه و روش کلی زندگی نمی نگریست؛ بلکه صورت بندی مارکسیستی تری ارائه می داد که عبارت بود از مطالعه روابط در یک شیوه کلی تعارض.» (همان، 1398: 178) مفهوم مارکسیستی از فرهنگ که منشعب از دیالکتیک هگلی است، ما را به نقطه ی مرکزی دستگاه نظری هبداچ رهنمون می کند که همان خلق تفاوت های معنایی و هویتی برای مقاومت است. هبداچ با اذعان به وجود هژمونی از سوی طبقه ی مسلط بر وجود مقاومت در برابر آن توسط خرده فرهنگ، از رهگذر خلق هویتی ویژه و نمادین توسط آن تاکید دارد. «مطالعات فرهنگی از آغاز خصلتی شدیداً سیاسی داشت و امکان مقاومت را در

6- Dig Hebdage and Stewart Hall
7- Birmingham School of Cultural Studies

خرده فرهنگ‌ها بررسی می‌کرد. پس از ارزش‌گذاری بر توان بالقوه‌ی فرهنگ‌های طبقه‌ی کارگر، این مطالعات در مرحله بعد به این‌که چگونه فرهنگ جوانان می‌توانند در برابر اشکال هژمونیک سلطه‌ی سرمایه‌داری مقاومت کنند اشاره کردند. مطالعات فرهنگی، به فرهنگ جوانان به عنوان فراهم‌کننده‌ی اشکال جدید بالقوه‌ای از مخالفت و دگرگونی اجتماعی می‌نگرد.» (مهدی زاده، 1392: 252)

عنصر مقاومت^۱ و ابراز مخالفت توسط جامعه به ویژه طبقه‌ی کارگر در برابر صور سلطه، درست آن چیزی است که در تفکرات مکتب فرانکفورت و آدورنو، مغفول مانده‌است. آدورنو هیچ امکانی برای ابراز مخالفت جامعه در جوامع مدرن تحت سلطه‌ی عقلانیت ابزاری را در نظر نمی‌گرفت. جامعه از منظر آدورنو، منفعل و مومی شکل است و به سادگی توسط مکانیزم‌های سلطه از جمله صنعت فرهنگ، شکل می‌گیرد. اما هبداچ در عین باور به وجود سلطه و مکانیزم‌های آن، در نتیجه‌ی مطالعه‌ی رفتار جوانان سفیدپوست طبقه‌ی کار انگلستان به این نتیجه می‌رسد که آن‌ها محصولات فرهنگی رسانه‌ها را منفعلانه، مصرف نمی‌کنند؛ بلکه آن‌ها را با تفکرات مبتنی بر منافع خودشان می‌آمیزند و صوری از هویت را تولید می‌کنند که به مقاومت و ابراز مخالفت در برابر فرهنگ مسلط، منجر می‌شود.

اگر آمریکایی‌گرایی، یعنی محصولات فرهنگی تولید آمریکا مانند موسیقی در سبک‌های مختلف، فیلم‌های سینمایی، مد و نوع پوشش و... را شاخصی برای صنعت فرهنگ مورد نظر آدورنو قلمداد کنیم، هبداچ به این نتیجه می‌رسد که جوانان طبقه‌ی کارگران انگلستان نه به صورت منفعلانه بلکه با تفکر و هوشمندانه از رهگذر استفاده از این محصولات، هویت خرده فرهنگی متضادی با فرهنگ سلطه را خلق می‌کنند. «از نظر او مردان جوان طبقه‌ی کارگر، یعنی همان طرفداران جعبه‌ی پخش موسیقی، فرهنگ آمریکایی خیالی خود را منفعلانه و بدون فکر مصرف نمی‌کنند. آن‌ها این فرهنگ را با عناصر به کار رفته در فرهنگ عامه می‌سازند و خود تحت تاثیر آن قرار نمی‌گیرند. به این ترتیب، مهم نیست که آمریکای آن‌ها «خیالی» است. بنابراین آن‌ها سبک‌ها را در تصاویر، لباس‌ها و موسیقی به صورت فعال، معنی‌دار و خیالی مصرف می‌کنند، روشی که معنای آمریکایی‌گرایی را تغییر داده و به شکل سلیقه‌های خاص خرده فرهنگی در می‌آورد. هبداچ معتقد است که این مردان جوان شهری از طبقه کارگر از تصاویر، سبک‌ها و واژه‌های فرهنگ عامه آمریکا در ساختن روش‌های خاص و مثبت خود به شکل مقاومت هرچند نه به صورت جدی در برابر فرهنگ طبقه متوسط و طبقه مرفه و به عنوان دفاع فعالانه در برابر وابستگی خود، استفاده می‌کنند.» (استریناتی، 1388: 61)

بنابراین هبداچ برخلاف آدورنو، مصرف محصولات فرهنگی رسانه‌ها را نه منفعلانه بلکه به صورت روشی برای خلق هویت‌هایی که به ابراز مقاومت، مخالفت و دفاع هوشمندانه و فعالانه منجر می‌شود می‌داند. هبداچ به خرده فرهنگ پانک‌ها و شیوه‌های ابراز هویت و مقاومت آن‌ها در برابر فرهنگ مسلط اشاره می‌کند. پانک‌ها با پوشیدن لباس‌های چرمی، استفاده از سنجاق قفلی‌های درشت و آهنی، شلووارهایی با خطوط کج و راه‌راه، لباس‌هایی که بر روی آنها شعارها و علایمی وجود دارد، موهای ژولیده و چهره‌های نقاشی شده و غیره و توسل به رقص‌هایی بی‌نظم و موسیقی‌هایی گوش‌خراش، به گونه‌ای گفتمان پیوسته را کم‌رنگ می‌کنند. (هبداچ، 1379: 108)

براساس رویکرد نظری هبدایح می توان، تفاوت هایی را که برخی از جوانان ایران در سبک زندگی و نوع پوشش یا استفاده از سبک های موسیقایی خاص بر آن ها تاکید می کنند را نوعی مقاومت خرده فرهنگی در تقابل با فرهنگ مسلط محسوب نمود.

از دیگر نظریه پردازان برجسته ی مکتب مطالعات فرهنگی بیرمنگام، استوارت هال است. تفاوت هال با مکتب فرانکفورت و به طور مشخص آدورنو در بحث رمز گذاری و رمز گشایی است. در توصیف و تبیین دستگاه نظری هال قبل از هر چیز باید به بحث هژمونی پرداخت. نظریه ی هژمونی^۱ را که آنتونی گرامشی تبیین می کند مبتنی بر نوعی سلطه است که قدرت فیزیکی سرکوب را با اقناع فکری و فرهنگی جامعه برای ایجاد رضایت از وضع موجود و پذیرش آن را ترکیب می کند. اما وجود هژمونی، اگرچه منجر به وجود میزان بالایی از وفاق می شود اما در جامعه ی هژمونیک، امکان کشمکش و مقاومت، یکسره از بین نمی رود. (مهدی زاده، ۱۳۹۳: ۲۳۰)

استوارت هال نیز مانند گرامشی معتقد است که طبقه ی مسلط از طریق توسل به هژمونی با استفاده از نهادهای جامعه مدنی مانند خانواده، کلیسا، مدرسه و رسانه های ارتباط جمعی در پی تسلط هرچه بیشتر بر جامعه است. اما هال، امکان مقاومت را یکسره ناممکن نمی داند زیرا در خود نظریه ی هژمونی گرامشی هم، امکان مقاومت و کشمکش یکسره از بین نمی رود. هال به طور مشخص در بحث مخاطبان رسانه ها معتقد است که اگرچه محتوای رسانه ها، هژمونیک و در جهت تامین منافع طبقه ی مسلط و دولت است اما مخاطب، لزوما منفعل و پذیرای صرف در برابر محتوای هژمونیک نیست. «پرسشی که مطرح می شود تنها این نیست که تولید کننده قصد تولید چه معنایی را داشته، بلکه این پرسش هم مطرح می - گردد که چه معنایی منتقل می شود؟ به عبارت دیگر، شنوندگان و بینندگان، پیام گیران منفعل نیستند بلکه در خلق معنا شرکتی فعال دارند.» (استونز، ۱۳۸۱: ۴۰۶)

هال از مفهوم کد گذاری/ کد گشایی^۲ استفاده می کند. او تبیین می کند که فرستنده ی پیام، منظور یا معنای مشخصی را در پیام ارسالی رمز گذاری می کند و سپس آن را به سوی مخاطب ارسال می کند. مخاطب بسته به شرایط اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و یا حتی روان شناختی خود، از پیام رمز گشائی می کند. مخاطب الزاما معنای پیام کد گذاری شده را آن طور که مدنظر فرستنده بوده، رمز گشائی نمی کند؛ بلکه خود در خلق معنا سهیم می شود. به زعم هال، رسانه در کد گذاری پیام، تحت تاثیر قدرت است و در واقع، این قدرت است که تعیین می کند که چه معنایی در پیام، کد گذاری شود. «در تولید برنامه تلویزیونی، روابط نهادی، زیر ساخت فنی، چارچوب های شناختی که این برنامه در آن واقع می شود وجود دارد. هیچ یک از این موارد الزاما تعیین کننده نیستند، اما بر معنایی که تولید شده یا در برنامه کد گذاری می شود، محدودیت و حد مرزی قائل می شود. تمام عواملی که بر لحظه ی کد گذاری تاثیر می گذارد را می توان در ارتباط با قدرت دید. یعنی آن چه که هال آن را قدرت غالب می نامد (یعنی قدرتی که عام و گسترده نبوده بلکه در یک جهت اعمال فشار می کند) و این امر منجر به کد گذاری معنا می شود، یعنی آن چه را که هال آن را «قرائت ترجیحی» می نامد. اما قرائت ترجیحی، تنها یک راه ممکن برای درک برنامه است. به نظر هال می توان قرائت «متضاد» داشت و پیام را نپذیرفت

10-hegemony

11- Encoding/Decoding

و یا قرائتی «توافقی» داشت و تنها بخشی از پیام را پذیرفت. ممکن است این استدلال کلی را بپذیریم، اما ببینیم گروه‌های خاص چگونه به شکلی متفاوت تحت تاثیر قرار می‌گیرند.» (استونز، 1381: 407-408)

برای مثال خبری مبنی بر حمله‌ی روسیه به اوکراین از رسانه‌ای منتشر می‌شود. در این جا چنانچه رمز «ترجیحی» رسانه با توجه به ایدئولوژی مسلط بر آن، حمایت از روسیه باشد و خبرها به گونه‌ای رمزگذاری شده باشد که این حمله به حق بوده و منافع سیاسی آن کشور که دارای روابط نزدیکی با روسیه است را نیز تامین می‌کند، ممکن است برخی مخاطبان بر اساس عقاید قبلی خود، خبر را بر اساس رمز ترجیحی آن رسانه، رمزگشایی کنند و در اینجا پیام رسانه درست همان گونه که مورد نظر فرستنده بوده در آن‌ها تاثیر می‌گذارد. در حالتی دیگر، امکان دارد بخشی از مخاطبان، قرائتی «متضاد» با پیام رسانه داشته باشند، یعنی حمله‌ی روسیه به اوکراین را غیرانسانی و تجاوزگرانه تلقی کنند. همچنین ممکن است فقط بخشی از پیام را بپذیرند، یعنی فقط اصل رویداد حمله روسیه به اوکراین را دریافت کنند و صدور بار ارزشی‌ای که رسانه بر حمله قرار داده است را نپذیرند.

«بر اساس نظریه‌ی دریافت، پیام‌های رسانه‌ای باز (گشوده) است بدین معنا که می‌تواند معانی مختلفی داشته باشد. لذا این دریافت کنندگان پیام هستند که با توجه به متن پیام و زمینه‌ی فرهنگی خویش، دست به تعبیر و تفسیر پیام می‌زنند.» (مهدی زاده، 1392: 232) اگر چه حال مانند آدورنو و دیگر اعضای مکتب فرانکفورت، به وجود سلطه در جوامع مدرن باور دارد اما وجود مقاومت را یکسره انکار نمی‌کند. آدورنو، در بحث صنعت فرهنگ، رابطه‌ی رسانه با مخاطب را ساده، خطی و بسیار نیرومند، تصویر می‌کند و در این رابطه نیز شواهد تجربی‌ای هم ارائه نمی‌دهد. در مقابل، پژوهشگران مکتب مطالعات فرهنگی بیرمنگام در عین پذیرش وجود مقاصد سلطه‌گرایانه‌ی طبقه‌ی مسلط در جوامع مدرن، تصویر تقابل وضعیت سلطه‌گرانه با صوری از مقاومت را نیز ارائه می‌دهند. در مدلی که حال از رابطه‌ی رسانه و مخاطب عرضه می‌کند، نه از تاثیرات شدید و یکدست بر همه‌ی مخاطبان، خبری است و نه امکان مقاومت جامعه یکسره منتفی تلقی می‌شود.

بحث و نتیجه‌گیری

مکتب انتقادی فرانکفورت در مواجهه با وضعیتی که از یک طرف پیش‌بینی‌های سیاسی و اجتماعی کارل مارکس در مورد وقوع تحولات انقلابی در کشورهای سرمایه‌داری مهم اروپایی محقق نشده بود و از طرفی دیگر تشکیل حکومت سوسیالیستی استبدادی در شوروی که از دیدگاه این مکتب در تضاد با مارکسیسم مطلوب بود، به طرح قرائتی متفاوت از مارکسیسم پرداخت. فرانکفورتی‌ها با تلفیق آراء مارکس، روانکاوی فروید و همچنین جامعه‌شناسی ماکس وبر بنیان نظری خود را بنا نهادند و برخلاف مارکسیسم ارتدکس به نقش و اهمیت نهادهای روبنایی مانند فرهنگ، توجه ویژه‌ای را معطوف کردند.

آنها متوجه شده بودند که سیطره‌ی عقلانیت ابزاری بر جوامع مدرن، اهداف و ایده‌آل‌های دوران روشنگری را به کلی نابود کرده است و طبقه‌ی مسلط به همراه دولت بر جامعه به ویژه طبقه‌ی کارگر تسلط پیدا کرده است. جوامع سرمایه‌داری با تولید و بازتولید نوعی فرهنگ سطح پایین، کم ارزش و تنزلی که عمدتاً از طریق رسانه‌های ارتباط جمعی به جامعه منتقل می‌شود، منجر به انحراف جامعه از پرداختن به امور مهم، مسائل حقیقی سیاسی و تحقق خودآگاهی در آن‌ها شده است.

درمقابل، مکتب مطالعات فرهنگی بیرمنگام اگرچه وجود سلطه در جوامع مدرن سرمایه‌داری را تشخیص می‌دهند اما برخلاف آدورنو و اکثر متفکران مکتب فرانکفورت، مردم به ویژه طبقه‌ی کارگر را منفعل و تاثیرپذیر صرف تلقی نمی‌کند. دیک هبداچ، معتقد است که محصولات فرهنگ عامه به صورت فعالانه و با تفکر از سوی جوانان طبقه‌ی کارگر سفیدپوست انگلستان در جهت یک نوع از هویت خرده‌فرهنگی مقاومت، مورد استفاده قرار گرفته‌اند. این افراد محصولات فرهنگی رسانه‌ها را به گونه‌ای مصرف می‌کنند که هویتی متفاوت در جهت مقاومت با طبقات مرفه جامعه ایجاد کنند. استوارت هال نیز برخلاف آدورنو به انفعال صرف مخاطب رسانه‌ها معتقد نیست. از منظر او مخاطب، فعال بوده و اگر چه محتوای رسانه‌ها بر اساس منطق جوامع سرمایه‌داری در چارچوب منافع قدرتمندان، تولید می‌شود و حالت هژمونیک دارد اما بر مبنای نظریه‌ی رمزگذاری/رمزگشایی، مخاطب به نسبت شرایط فرهنگی، علایق و سلیقه خود می‌تواند خوانش‌های متفاوتی از پیام‌های رسانه‌ها داشته باشد.

به طور کلی با وجود این که رویکرد نظری آدورنو و مکتب انتقادی فرانکفورت، موشکافانه، دقیق و روشنگرایانه است اما بر اساس تقابل‌های نظری مطرح شده، به شکل اغراق‌آمیزی به وجود و سلطه‌ی عقلانیت ابزاری باور دارد و در رابطه با تاثیر رسانه‌ها بر مخاطب در جهت ادغام مردم در فرهنگ توده‌ای، بر قدرت زیاد رسانه و انفعال بیش از حد مخاطب تاکید می‌ورزد. اگرچه این نظریه نادرست نیست و صنعت فرهنگ در عالم واقع دارای مصداق است، اما مخاطب نیز یک توده‌ی مومی شکل نیست که به سادگی بتوان به آن فرم داد. مخاطب، لزوماً در همه‌ی شرایط، منفعل نیست و می‌تواند در برابر رسانه‌ها و حتی طبقه‌ی مسلط و دولت، مقاومت کند.

References

- Adorno, Theodore and Horkheimer, Max (2006) *Enlightenment Dialectic*, translated by Hart, Hanu (2012) *Critical studies of communication*, translated by Seyyed Mohammad Dadgaran, Tehran, Nasheralam. (In Persian)
- Hebdiege, Dick (1979) *Subculture: The Meaning of Style*, London and New York: Methuen
- Horkheimer, Max (1976) *Traditional and Critical Theory*, Translated by connerton, Paul, Harmondsworth: Penguin.
- Mahdizadeh, Seyyed Mohammad (2012) *Media theories, popular ideas and critical views*, Tehran, Hamshahri Publications. (In Persian)
- Mehrdad, Hormoz (2002) *An introduction to theories and concepts of mass communication*, Tehran, Faran Publishing House. (In Persian)
- Muradfarhadpour and Omid Mehrgan, Tehran, Gam Nou. (In Persian)
- Qadri, Hatem (2009) *Political Thoughts in the 20th Century*, Tehran, Samt Publications. (In Persian)
- Rogers, Everett Mitchell (2009) *Analytical history of communication science*, translated by Gholamreza Azari, Tehran, Nashedankeh. (In Persian)
- Sarafaraz, Hossein (2009) "Dik Hebdaij, Khorde Farhang va Mannai Sebuk (Reading on the book *Subculture, Meaning of Style*)", two-part edition of *Culture and Communication Journal*, No. 2, 171-196 (In Persian)
- Stones, Rob (2003) *The Great Thinkers of Sociology*, translated by Mehrdad Mir Damadi Tehran, Nesharmarazaz. (In Persian)
- Strinati, Dominik (2008) *An introduction to the theories of popular culture*, translated by Soraya Pak Nazar, Tehran, Gam No. (In Persian)